

MÜVERRİH RÂŞİD EFENDİ'NİN İRAN ELÇİLİĞİNE DÂİR

M. Cavid Baysun

Ahmed III. devrinin Damad İbrahim Paşa sadaretine müsadif kısmında başlayan İran harplerinde Osmanlı hükûmetinin, Eşref Şah ile musalâha akd ettikten sonra dostluk münasebatına giriştiği ve meşhur Râşid Mehmed Efendi'yi Şah nezdine elçi olarak gönderdiği mâlûmdur. O tarihte Edirne pâyesiyile Haleb kadılığında ma'zûl bulunan Raşid Efendi'nin bir müddet vak'a-nüvislik etmesi, bu vazifeden infisalinden sonra da «erkân-ı Devlet-i ebed müddete hem-dem ve enîs» olması, kendisini «erkân-ı Devlet'e mahrem» etmiş bir zat idi¹. Damad İbrahim Paşa, Bağdad valisi Ahmed Paşa (Eyyûbî Hasan Paşa'nın oğlu) vasıtası ile pek müsaid bir muahede yaptı² Eşref Şah'a «îz-fehm hâzır cevâb ve istiğnâ ve âlf-cenâblikdan mâ-adâ ârif-i esâr-ı Devlet ve vâkıf-ı etvâr-ı mezheb-ü millet»³ bir zat göndermek istemiş, bütün bu evsafın müverrih ve şâir Râşid Mehmed Efendi'de toplandığını görmüş idi. Filhakika zamanının mümtaz simalarından biri olan sâbık vak'a-nüvisin ilminden, inşasından ve Devlet işlerine vukufundan başka en büyük bir husûsiyeti de hakîmâne şiirler söylemekle şöret-şiâr bir şâir olması idi. Osmanlı hükûmetince, gönderilecek elçinin İsfahan'da Eşref Şah nezdinde temas edeceği İran şâir ve münşileri arasında küçük düşmemesi matlub olduğundan Râşid Efendi'nin tâyini yerinde bir intihap sayılabilir.

Damad İbrâhim Paşa, Râşid Efendi'yi İran'a izam etmeği 1140 senesi sonlarında kararlaştırdı. Uhdesine Mekke pâyesi verilen bu zati 26 Zilhicce 1140 (3 Ağustos 1728) da huzuruna dâvet ederek hil'at giydirdi. Ötedenberi elçiler «erbâb-ı seyf ve kitabetten» seçildiği, Râşid Efendi ise ilmiye silkine mensup bulunduğu cihetle usûlün bozulması için yeni Elçi'nin rütbesi beylerbeyliğe tahvil olunmuş ve sefaret devamınca kendisine herhalde *paşa* denilmek icab etmiştir. (Osmanlı

¹ Küçük Celebî-zâde Âsım Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1153, vrk., 149 b.

² Resûl Hâvî, *Devhat ül-vüzerâ*, Bağdad 1246, (sene 1140 vekayî'i).

³ Celebi-zâde Âsım, *agn. esr.* göst. yer.

tarihinde, muhtelif sebeplerle rütbe tahvili ara-sıra tesadüf olunan hâdiselerdendir).

Bundan sonra Râşid Efendi'ye harc-ı râh olarak otuz bin kuruş verildiğini, merhum kapudan İbrahim Paşa'nın «Cânib i mîrîden kabz olunan vezaret takımı ile esbâb-ı ihtîşamı»nın tamamlandığını ve bu suretle kendisinin, mensub olduğu devleti İran'da şerefle temsil edecek bir debdebeye sahip kılındığını görüyoruz.

Osmanlı elçisi sefer hazırlıklarını kısmen tamamladıktan sonra Üsküdar civarında (Kadı köyünde) İbrahim Ağa Çayırında karargâh kurdu.⁴ Sûr-ü sürûra pek düşkün olup her fırsatta bir eğlence vesilesi bulan Ahmed III., elçi alayını bir an evvel seyr etmek istiyordu. Râşid Efendi, Hükümdar'ın arzusunun yerine getirmek için 8 Muharrem 1141 (14 Ağustos 1728) perşembe günü Üsküdar'daki yalısından Beşiktaş'a geçti. Üç yüz kişilik ma'iyetini Frenk-mezarlığı'nda (Taksim'de) nizama koyup, o esnada Dolma-bahçe kasrında bulunan Padişah'ın önünde resm-i geçid yaparak alay gösterdi. Elçi, «kasr-ı sultanîye karib mahalde taraf-ı mîrîden mücevher tîg ve murassa' tîr-keş ile süvar olduğu rahşından inüp» etrafında şehzâdeleri, sadrîazamı ve diğer vezirleri bulunan Ahmed III.'ün hizasında yer öptü ve kendisine bir hil'at te orada giydirildi. İran şahına gidecek olan ve bizzât Damad İbrahim Paşa tarafından tevdi' edilen nâme-i hümüyünü Raşid Efendi bir müddet elinde taşıyor ve sonra silâhdarına teslimi ile alayına nihayet vererek Üsküdar'a dönüyordu. Râşid Mehmed Efendi, yolculuk hazırlığına bir hafta kadar daha devam etmiş ve ancak 14 Muharrem (20 Ağustos) günü, Bağdad taryıkı ile İran'a geçmek üzere, İbrahim Ağa çayırındaki karar-gâhından hareket edip yola çıkmıştır.⁵

Elçi'nin bu seyahatini, vak'a-nüvislikte halefi Küçük Çelebi-zâde Âsım İsmail Efendi tafsilsiz geçiyorsa da elimizde bulunan bir yazma *Mecmua*'da ki⁶ on dört kadar mektup sayesinde bu yolculuğa dâir

⁴ Çelebi-zâde Âsım, *ayn. esr.*, göst. yer.

⁵ Göst. yer.

⁶ Eb'adı 14,5 × 20,5; sahife adedi 230 olan ve içinde tanınmış türk ve acem şâirlerine âit müteaddit manzumelerden başka, çeşitli yazılar, inşa nümuneleri, mektup suretleri v.s. bulunan bu *Mecmua*'yı tahminen 17 sene evvel Bayezid'te Çadırcılar'da sah haf merhum Rıza Nasrullah Efendi'den satın almıştım. Burada muhtevâsını tafsile lüzum görmediğim bu *Mecmua*'nın makalemiz bakımından bizi alâkadar eden bir tarafı, bâzı manzumelerin üzerinde, bunların Bağdad'da ve İran'da yazıldığını bildiren kayıtlar bulunması ve bir kaç beytin üstünde bunların İran devlet adamlarından bâzılarının el yazması olduğunun işaret edilmesidir. Meselâ, ilk sahifedeki bir farsça beyitin yanına *Eşref Şah-ı esgaani'nin şâiri es-seyyid Gavs'in hattı ve güftesidir* Cümlesi yazılmıştır. Bunda ve müteakıp sahifede *Molla-başı Molla Za'feran* ile *Korucu-başı Kaadir*

bâzı aydınlatıcı kayıtlara tesadüf ediyoruz. Şurasını şimdiden söylemek lâzımdır ki bu mektuplardan Râşid Efendi'nin Üsküdar ile İsfahan arasında uğradığı bütün menzilleri bulmak kaabil değildir. Bu vesikalarda ancak beş-on şehir ve kasaba ismi kayıtlı olduğundan Müverrihimizin seyahat yolu sadece umûmî hatlarıyla belli olmaktadır. Üsküdar'dan Eskişehir'e kadar geçtiği yerleri gösteren her hangi bir kaydına rastlamadığımız Raşid Efendi'nin, hangi tarihte vardığı bilinmeyen bu şehirden sonra, 9 saferde Akşehir'de, 18 saferde ise Derbend'de, bulunduğu anlaşılıyor. Eskişehir'e uğradığından ve ihtiyar Gazi Feyzullah Paşa'yı iltimas ettiğinden bâhis mektubunda Râşid Efendi :

دلاک بدرقہ ہمت عالیلیہ قطع مراحل ایدرک اسکی شہر منزله نزول میسر اولوب پاشاسی اولان سلطان اوکی سنجاعنه متصرف فیضالله پاشا قوللری بودم⁷ عزائندن سکسان باشنده بز پیر وقورشون زحملری آتاریله علیل وشایسته مرحمت داعیلری اولوب استشفاع واسترحام ایتمکین محضا طرف عالیلیہ استجلاب دعای خیر داعیسی محک سلسله نیازمندی اولشدر.

dediği gibi onu tâkib eden yazısında da :

ماه صفرالحیرک یکرمی دوقوزنجی کونی آق شہر منزله نزول میسر اولوب پاشاسی اولان عمر پاشا قوللری تمشیت مهم لازمه مزده اہتمام تام ایتمشدر آدن قطع نظر فی حد ذاته امثاله نسبتله خیلی غیرتلو و بر خدمت مأموره تمشیتنه لیاقتلو قوللری اولق حسیلہ کچن سنہ حقندہ مهمسازی ہمت عالیہ خدیوانہلری درکار بیلوریلوب سلك چراغان خاصہ اسلاک وادراج بیورلدیفی موقعنه مصادف اولغین فیما بعد دخی مظہر نظر عنایت بندہ پرورانہلری بیورلق باندہ امر و فرمان و کرم و احسان ...

Han'ın mühür beyitleri *Muhzur-başı mirza Hasan Ali* ve *Kâtib mirza Ca'fer* isimleri vardır. Korucu-başının mühür beyti şudur :

زہول قیامت بلرزد جسد محمد بفریاد قادر رسد

Güzel bir talik ile yazılmış olan *Mecmua'nın* bizzat Râşid Efendi'ye âit olduğunu tahmin ediyorum. Bu, şimdiye kadar verdiğim izahattan anlaşılırsa da ikinci sahifeden nakl ettiğim aşağıdaki satırlar şüpheyi büs-bütün izâle eylemektedir :

مؤید از جناب ذوالجلالست غلام اشرف شہان زلاست

I'timâd'üd-devle-i Şâh Eşref'in mühür beytidir ki *ibtidâ i musalâha anın zamanında vâki' olup Sıfâhân'a vusûlümüzde Mahammed Emin Han i'timâd'üd-devle-i Eşref Şah idi*. Bu cümledeki «*Sıfâhân'a vusûlümüz*» kelimelerinden Râşid Efendi'nin İsfahan'a muvazaleti kast edildiği, ve yazıyı yazanın da bizzat kendisi (hiç değilse maiyyetinde bulunanlardan biri) olduğu âşikârdır.

Mecmua'da suretleri mevcut otuz kadar mektubun ancak yarısı İran yolundan yazılmış olup, bâzılarının üstünde kime gönderildiği tasrih edilmemiştir.

⁷ بودم (Budım) kelimesi Budin'ia başka bir imlâsıdır. Bu şehir isminin Osmanlı kaynaklarındaki diğer şekilleri İslâm Ansiklopedisi'nde, *Budin* adlı makalemizde gösterilmiştir.

cümleleri ile Akşehir'den geçtiğini haber veriyor ve bu vesileden bil'istifade Ömer Paşa'yı hatırlatıyor. Elçi'nin buradan Antakye'ye kadar uğradığını bildiğimiz yerler Iğın ile Konya'dır. Kendisi Antakye'ye 21 rebiülevvel pazar günü varmış, oradan Haleb'e hareket ederek bu şehre aynı ayın 23 ünde muvaselet eylemiştir. Biraz fazlaca kalmak niyetinde bulunduğu Haleb'den Râşid Efendinin yazdığı mektup şudur:

دلاک بدرقہ ہمت مشیرانہ لیلہ ماہ ربیع الاولک یکرمی اوچنچی کونی حلبہ وصول و شیخ ابوبکر تکیہ سنہ حط رحال نزول میسر اولوب علاقہ سابقہ حبیلہ رخصت علیہ حضرات اولیاء نعمہ بناء برقاچ کون اختیار وقفہ آسایش و آرام اولندیغی اوقاتدن بر وقت فرخندہ آثارده التفات نامہ فتوت علامہ وزیرانہ لری ورود بولوب مضمون منیفنگ متضمن اولدیغی معانی مشفقانہ ود و غرام تمییح لواعج شوق درون مستہام ایدوب آرزوی تلاقی نادى عنایت مبادی اکبر دواعی درون داعیلری اولق حبیلہ کتوردک جانہ بوی کا کلن ای باد خوش کلدک مقیم گوشہ ہجراتی ایتدک یاد خوش کلدک نشیدہ سی زبانکنذار تذکار اولوب کواہی شاهد عدل قلب آکاهی لری انشاء اللہ تعالی قرین ثبوت بداهت اولان مدعای انتہال واستکانمز مقتضاسنجہ حصول میامن آثار اقتراب واقترانی ایلہ غلیان نائرہ اشواق صد چندان اولوب بومون اللہ تعالی بر کون مقدم احراز شرف مشول مجلس عالی لریلہ کامیاب اولق داعیہ بہجت دثاری اقوای بواعت انسلا ب صبر و قرارمز اولوب نہ کون حرکت مقدر اولورسہ مخصوص آدمیز قوللری یدیلہ اطارہ حمامہ ضراعت ایتک اوزرہ اولدیشمز معلوم دونلری بیورلدقده دعا کوی اقبالجو یلری خاطر عالی رندن اخراج بیورلماق مرجودر.

Râşid Efendi, 5 rebiülevvel pazar günü Haleb'den hareket ettiğine göre⁸ bu şehirde aşağı yukarı on iki gün kalmış demektir. Haleb'den sonra takib ettiği yol üzerinde Ayıntab'ın bulunduğu, mezkûr şehirden İstanbula Defterdar efendi'ye⁹ yolladığı bir mektubtan anlaşılıyor. Elçi bu mektubunda İran seferi dolayısıyla Ayıntab'da bulundurulmuş mirî beygirlerin bilâhire kaldırılmasından halkın çektiği sıkıntıyı belirtmekte ve bu mühim menzilde eskisi gibi yine mirî beygir bulundurulması lüzûmunu şu satırlarla ifâde etmektedir:

برای دقتدار افندی

سماداتلو سباحتلو مکرماتلو سلطاتم افندی حضرتلرینک مطلع افتاب عز و اقبال اولان پیشکاه باہرالاجلاللری صوب مکارم اوبنہ مراسم تعظیم و تکریمی جاری جواهر عالمہای ادعیہ اجابت نظام و لائلی اثنیہ صداقت انتظام الحمانی سیاقده عریضہ مخلص سینہ صاف صداقت اتصافلری

⁸ Râşid Efendi ihtimâl Damad İbrahim Paşa'ya yazdığı bir mektupta «mâh-ı rebi'ül-âhirin on beşinci ahad günü Haleb'den hareket ve kıyâm ve savb-ı maksûda şedd-ı hiraâm olunmağla ref'-i rakîme-i arz-u i'lâm olunmuştur» diyor.

⁹ O tarihte şikk ı evvel defter.ları Hacı İbrahim Efendi idi.

بودرکه مدینه عینتابده قدیمدن میری منزل بارکیری اولیوب ایران سفری ظهورنده ایران جانبته ممر اولدیغی حسیهله بوندن اقدم میری طرفندن منزل ایچون اون بارکیر وضع اولنوب بعده ممالک محروسه دن وضع اولنان زواند منزل بارکیرلی عموماً رفع اولمغله عینتابدن دخی رفع اولدیغی معلوم علم عالم آرالریدر لکن عینتاب فی الحقیقه سمت ایرانه ممر اولمغله سفر وقتنده وارد اولان مرتبه یته منزل بارکیری مطالبه سیله اهالیسی مضطرب الاحوال اولدقلرینه بناءً مقدا وضع اونان منزل بارکیری یته احوان بیورلمق نیازله در دولت علیه محضریله عرضحال ایلدکلرین اول صوبه وصولزده بو محصل ثنا کارلرینه اعلام واحوالرینه مرحت بیورلمق امیدله شفاعت نامه تحریر ایچون الحاح اییوب وجوهله شایسته مرحت وعنایت اولدقلری متحقق اولمغله محضری موجبجه مسؤولرینه مساعدۀ کریمانه لری بیدریغ بیورلمق مخلص بقا خواهی لریدر

Seyahatin bundan sonraki kısımları hakkında bildiğimiz, Râşid Efendi'nin 13 rebiülahirde¹⁰ Ruha (Urfa)'ya uğradığı ve Âmid (Diyarbakır)'dan geçerek Musul istikametine teveccüh ettiği ve Cumadelulâ içinde bir Cuma¹¹ günü Musul'a varıp bir kaç gün kaldığı, nihayet Kerkük'den geçerek (buraya 16 Cumadelulâda gelip iki gün sonra hareket etmiştir) Bağdad'a gittiğidir. Elimizde onun Bağdad'dan yazdığı bir mektup bulunmamakla beraber bize bu ciheti gösteren kayıtlar yok değildir. Müverrih Küçük Çelebi-zade Âsım Efendi, seyahatin Bağdad tariykiyle yapıldığını söylediği gibi, elçimizin «Medine-i Ruha» dan yola çıktığını bildiren mektubu *Berâ-yı Ahmed Paşa mesned-aray-i Bağdad* başlığını taşımaktadır. Râşid Efendi'nin yolu üzerindeki valilere ve sancak-beylerine vürudunu haber verdiği düşünülecek olursa Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya da bu maksatla mektup yazdığı anlaşılır. Bundan başka, naklettiğimiz seyahate beraber götürüldüğü anlaşılan *Mecmua*'da, bâzı şiirler üzerinde Bağdad'da yazıldıklarını müş'ir kayıtlar bulunması tahminimizi takviye ediyor.

Mecmua'da Elçi'nin Isfahan'a vusûlünü ve orada ikamet ettiği müddeti gösteren kısa bir mektub vardır. Sefaret vazifesinin ne suretle ifâ edildiğine dâir maalesef bir işareti dahi muhtevi olmayan bu yazı, seyahatin hiç olmazsa kısmen tarihleri ve menzilleri hakkında bizi tenvir ettiği için yine az-çok kıymetli sayılabilir. Mektubun bizi alâkadar eden kısmı şudur :

¹⁰ Urfa'dan bahsedilen iki mektuptan birincisinde 13 rebiülevvel muvaselet, 12 rebiülevvel hareket tarihi olarak gösterilmiştir. Burada müstensihin zühûlen rakam yerlerini değiştirdiği anlaşılıyor.

¹¹ Cumâdelahire 1141'in 6, 13, 20 ve 27 inci günleri Cumaya rastlar Râşid Efendi bu ayın 16'sında Kerkük'e vardığına göre, kendisi bir-iki gün oturduğu Musul'a ancak 6 Cumâdelulâ Cuma günü gelmiş olabilir.

... اكر طرف داعیٰ اخلاص دواعیلرته حوالهٔ نگاه افتتاد بیوریلور ایسه بمنه تمالی دلالت بدرقهٔ توفیق صمدانی ایله مصحوبا بالسلامه ماه شعبانك اوچتیجی کونی اصفهانہ وصول وغرۂ رمضان المبارکده تکمیل خدمت سفارت برله عود وقفول و ماه مرقومك اون بشتیجی خمیس کونی همدانہ خط رحال نزول میسر اولوب ان شاءالله المولی العزیز تبریز اوزرندن تصمیم عزیمت قیلندیغی معلوم علم عالم آزارلی اولدوقده بوداعیٰ دیرینه لری ضمیر مکرمت سمیرلرندن مهجور و منسی بیورلماق وایستهٔ مکارم سجیهٔ کریمانه لیدر...

Bu satırlardan anlaşıldığına göre, Râşid Efendi 3 şaban 1141 (4 Mart 1729) de İsfahan'a muvasalat etmiş ve ayın sonuna kadar sefaret vazifesini ikmâl eyleyip 1 ramazan (31 Mart) da Eşref Şah'ın pay-ı tahtından hareketle 15 ramazan (14 Nisan) perşembe günü Hemedan'a varmıştır. Kendisinin Tebriz üzerinden avdet ettiği anlaşılıyorsa da bu dönüş hakkında elimizdeki *Mecmua*'da en ufak bir kayıt dahi mevcut değildir.

Râşid Efendi'nin İstanbul'a geldiği tarihi şimdilik kat'î olarak bilmiyoruz. Maamafih onun zilhicce 1141 bidayetinde İstanbul'da olduğu muhakkaktır. Elçilik vazifesinin hitamı ile, uhdesindeki beylerbeylik rütbesinin yine ilmiyeye tahvil edildiğini gördüğümüz Râşid Efendi 9 zilhicce günü, Zülâlî Hasan Efendi'nin azli üzerine münhal kalan İstanbul kadılığına tâyin edildi. Küçük Çelebî-zâde Âsım Efendi bu hadiseyi kayd ederken «vâdi-i levâzım-ı risâletde karîn-i zuhûr olan hakîmâne harekâtı pesendide ve meşkûr olmağla» diyerek bu İran elçiliğinin Hükümet tarafından muvaffakiyet telâkki edildiğini işaret eylemiştir¹².

¹² Küçük Çelebi-zade Âsım efendi, *ayn. esr.*, vrk., 156 a.